

POVIJESNA STVARNOST KAO FAKTOR NARATIVNOG RE/DEFINIRANJA BOSANSKOHERCEGOVAČKOG (MULTI)KULTURNOG IDENTITETA U PROZI FARUKA ŠEHIĆA

Azra IČANOVIĆ

Bosna i Hercegovina
azra.becirevic91@gmail.com
UDK: 821.163.4.09 (497.6) Šehić, F.
prethodno priopćenje

Sažetak

Promatrajući kulturni identitet kao prostorno-vremenski determiniranu, nestabilnu i promjenjivu kategoriju i polazeći od hipoteze da je povijesna stvarnost Bosne i Hercegovine uvjetovala razvoj bosanskohercegovačke književnosti, određivši je u svim njenim segmentima, prije svega na planu sociogenog i kulturno-identitetskog profiliranja junaka i uspostavljanja odnosa među njima, rad problematizira ulogu i značaj suvremene povijesti Bosne i Hercegovine u procesu narativnog re/definiranja bosanskohercegovačkog (multi)kulturnog identiteta i koncepta (lokal)patritizma u prozi Faruka Šehića. U kontekstu kulturoloških istraživanja pitanja identiteta, radom se razmatraju (ključne) odrednice narativne kulturne identifikacije Šehićevih (anti)junaka u zbirci priča Pod pritiskom, romanu Knjiga o Uni, zbirci Priče sa satnim mehanizmom i noveli/kratkom romanu Greta koje svoje manifestacije pronalaze i u Šehićevu poimanju domovine i zavičaja. Iz rada proizlazi zaključak da je pojavna stvarnost (pred)ratnih dešavanja i poratne tranzicije reprezentirana u ovim djelima uvjetovala proces narativne kulturne identifikacije Šehićevih junaka koja se realizira kroz četiri faze: dekonstrukcija prijašnjeg (jugoslavenskog) kulturnog identiteta, etnizacija kulturnog identiteta, kulturno-identitetska neodređenost i, napose, re/definiranje koncepta multikulturnog identiteta Bosne i Hercegovine utemeljenog na zajedničkom iskustvu povijesti i intrakulturnim interakcijama unutar habitusa bosanskohercegovačke kulture. Analizirajući proces (narativne) kulturne identifikacije na prostoru Bosne i Hercegovine, rad doprinosi razumijevanju kompleksnosti bosanskohercegovačkog (multi)kulturnog identiteta u njegovoj kompozitnoj integralnosti.

KLJUČNE RIJEČI: *identitet, identifikacija, multikulturalnost, kultura, patriotizam*

Uvod

Ako pojam *patriotizma*, u njegovu općem značenju ljubavi “prema domovini, zemlji i narodu – zasnovana na pov. uvjetima razvoja svijesti o pripadnosti određenoj zajednici i cjelini” (Hrvatska enciklopedija, 2021), smjestimo u kontekst Bosne i Hercegovine, evidentnom postaje uvjetovanost njegove konstrukcije, definiranja i, napose, odr(a)žavanja bosanskohercegovačkim povijesnim i socio-kulturnim previranjima i promjenama. Ratovi, osvajanja, upliv i smjena različitih (međusobno suprotstavljenih) kulturno-civilizacijskih, državno-upravnih i političko-ideoloških sustava te socijalne, kulturne, ekonomske i političke krize temeljno će, naime, determinirati koncept(e) bosanskohercegovačkog patriotizma, podvrgavajući ga kontinuiranom procesu dekonstrukcije i redefiniranja. U tom smislu, ostvarujući se kroz prizmu povijesnog suprotstavljanja, navigiranja i balansiranja između dviju patriotskih orijentacija – *slijepog patriotizma* kao nepokolebljive odanosti zemlji i naciji koja, isključujući sve oblike (grupne) kritike, podrazumijeva neupitno pozitivno (idealističko) vrednovanje te *konstruktivnog patriotizma* realiziranog kroz kritičku lojalnost, preispitivanje i kritiku kolektivnih praksi (Schatz, Staub, Lavine 1999) – patriotizam postaje jednom od (ključnih) determinanti socio-kulturnog života u Bosni i Hercegovini, a, samim time, i jednim od (ključnih) mehanizama de/konstrukcije i re/definiranja bosanskohercegovačkog kulturnog identiteta na njegovoj mikro- i makrorazini.

Prethodno rečeno potvrđuje, između ostalog, bosanskohercegovačka književnost koja se, (p)ostajući prostorom refleksivne reprezentacije povijesne stvarnosti Bosne i Hercegovine i de/konstrukcije kulturnog sjećanja kao prostorno-vremenski i kulturno-identitetski konkretne kategorije (Assmann 2005), ostvaruje i kao prostor artikulacije, de/konstrukcije i re/definiranja koncept(a)ta bosanskohercegovačkog patriotizma unutar kojeg se odvija proces kulturno-identitetskog (samo)osvješćivanja i potvrđivanja. Ukazujući, naime, na povijesnu diferentnost odnosa prema domovini, zemlji, naciji i etnicitetu unutar (najmanje) triju socio-kulturnih grupa Bosne i Hercegovine, bosanskohercegovačka književnost reflektirat će (i konstruirati), s jedne strane, slijepi patriotizam čiji je rezultat unutaretničko zatvaranje i (etno-)nacionalno unificiranje dok će, s druge strane, utemeljena na konceptu konstruktivnog patriotizma, profilirati “jedan kontinuirani integralni i jedinstveni identitet uz koherentnu komunikaciju diferentnih kulturoloških (kulturnih, religijskih, et-

ničkih) identitetskih zajednica koje opet objedinjuje jedinstveni topos Bosne i Hercegovine” (Džafić 2023: 6) koji se podvrgava kritičkom promišljanju.

Promatrajući povijesnu stvarnost kao ishodište kulturnog identiteta i patriotske orijentacije, ovaj rad, u kontekstu kulturoloških istraživanja pitanja identiteta, problematizira ulogu i značaj suvremene povijesti u procesu narativnog re/definiranja bosanskohercegovačkog (multi)kulturnog identiteta i koncepta patriotizma u prozi Faruka Šehića. Cilj rada jest ukazati na kulturne traume (po)ratne Bosne i Hercegovine kao ključne determinante neopozivog i fundamentalnog redefiniranja kulturnog identiteta pri čemu se rekonceptualizacija patriotizma simultano ostvaruje i kao uzrok i kao posljedica kulturno-identitetskog re/definiranja.

1. Unutarnji rat junaka našeg raštimanog doba

Bosanskohercegovačke kulturne traume s početka 90-ih godina XX. st. temeljne su odrednice bosanskohercegovačke kulture i literature koja, u kontekstu narativne kulturne identifikacije, ukazuje na složenost (intra-/inter-) kulturnih odnosa unutar i slijedom kojih se konstruira(ju) isto tako složen(i) kulturni identitet(i) Bosne i Hercegovine. S jedne strane, naime, književnost, (re)afirmirajući model kulturno-identitetskih polarizacija što će rezultirati “tendencijom degradacije, negiranja i osporavanja pojedinih kulturnih zajednica, (upornim!) pokušajima lišavanja njihova identiteta te rigidnom formom kulture zasnovane na (kulturnom, socijalnom, političkom pa i prostornom) izopćenju onih koji se percipiraju kao nepoželjni Drugi” (Ičanović 2023: 36), postaje aktivnim mehanizmom iniciranja intrakulturnih diferencijacija i konflikta. S druge, pak, strane, suprotstavljajući se (etno-)nacionalističkim interpretacijama bosanskohercegovačke povijesti koje etno-konfesionalni segment kulturnog identiteta percipiraju kao njegove primarne odrednice, književnost (p)ostaje prostorom refleksivne reprezentacije apsurdističkog iskustva bosanskohercegovačke (po)ratne stvarnosti. Upisujući individualno iskustvo bosanskohercegovačke pojavnosti od 90-ih godina naovamo u kolektivno iskustvo svih socio-kulturnih zajednica Bosne i Hercegovine, ova linija bosanskohercegovačke književnosti ukazat će na povijesno prevođenje intrakulturnog u interkulturno pri čemu staje u funkciju re/konstrukcije i re/definiranja kulturnog identiteta Bosne i Hercegovine u njegovoj kompozitnoj integralnosti.

Posebno se to odnosi na korpus bosanskohercegovačkog (anti)ratnog pisma (Kazaz 2004) koje se, nastalo iz potrebe da se “o ratu i njegovim posljedicama govori iz prve ruke, iz pozicije onih koji su sve vidjeli svojim očima i strahuju od skore službene povijesti koja će autoritativno ponuditi priču koja s pravom stvarnošću neće imati previše dodirnih tačaka” (Matanović 2004: 118), ostvaruje kao jedno od najvjerodostojnijih svjedočanstava ratnog užasa te kulturno-identitetskih promjena i previranja.

Ako unutar korpusa bosanskohercegovačkog (anti)ratnog pisma, ali i (novije) književnosti Bosne i Hercegovine uopće, moramo izdvojiti ime čije će književno djelo, u potpunosti definirano pojavnom (naročito ratnom) bosanskohercegovačkom stvarnošću s kraja XX. i početka XXI. st., reprezentirati psihološku, emocionalnu, egzistencijalnu, moralnu i et(n)ičku dramu čovjeka suočenog s turobnošću i tragičnošću bosanskohercegovačke pojavnosti unutar koje se njegov kulturni identitet podvrgava iznenadnom i fundamentalnom redefiniranju i dekonstrukciji, onda bi to bio Faruk Šehić. Nadilazeći granice pojedinačnog teksta (Merdan 2020), književno djelo ovog, kako ga naziva Selma Raljević (2014), *predvodnika pregažene generacije*,¹ prožeto je, naime, specifičnim, možemo reći i opsesivnim, interesom za narativnim uobličjenjem bosanskohercegovačkih kulturnih trauma 90-ih i njihove refleksije u bosanskohercegovačkom prezentu.

Ograničivši prostornu komponentu svojih djela prije svega na Okrug Bihać, naročito na rodnu Bosansku Krupu, glavni grad pripovjedačeve utopije koja glasi „hoću da se vratim kući i da sve bude kao prije“ (Šehić 2013: 112) i vješto se krećući kroz tri vremenske ravni bosanskohercegovačke pojavnosti – vrijeme života u bivšoj Jugoslaviji, vrijeme rata u Bosni i Hercegovini i, napose, vrijeme bosanskohercegovačkog, ratom, ekonomskim, političkim, socijalnim i kulturnim krizama deformiranog, prezenta – Šehićevo književno stvaralaštvo ostvaruje se kao gotovo seizmografski (pritom i psihografski) zapis bosanskohercegovačke pojavnosti. Pritom, događaj, kao osnova naracije, bez obzira na njegovo verističko uobličjenje, gotovo u potpunosti biva potisnut doživljajnim aspektom povijesti koji, u trenucima (sve)općeg stradanja, biva praćen emocionalnom blokadom i prividnom apatijom kao konačnim ishodom vremena u kojemu se čovjek pretvorio u *skup izoštrenih čula*, u *topov-*

¹ Pod sintagmom *pregažena generacija* Selma Raljević (2014) podrazumijeva bosanskohercegovačku generaciju koja je rođena 70-ih godina XX. st., koja je odrastala u tzv. sretnim 80-im i koja je, napose, *pregažena* ratnih 90-ih.

sko meso (Šehić 2013) koje (ne)svjesno, pod teretom apokaliptične stvarnosti, podliježe kontinuiranom procesu dehumanizacije. Vanjski pritisak Šehić je, dakle, preselio u unutrašnjost, pokrenuvši, pritom, unutarnji rat u kojemu se de(kon)struiraju svi aspekti osobnosti. U tom smislu, Šehićevo književno djelo, narativno ispisujući (ključne) momente bosanskohercegovačke novije povijesti i potpunu dezintegraciju i dehumanizaciju čovjekove osobnosti, (p) ostaje literarnim svjedočanstvom traumatskog iskustva *pregažene generacije*, a, samim time, i prostorom narativnog preispitivanja, de(kon)strukcije i re-definiranja njena, ionako nestabilnog, kulturnog identiteta. Središnje mjesto na dijakronijskoj ravni kulturne identifikacije Šehićevih pripovjedača, ali i gotovo svih drugih likova koji nastanjuju svijet njegove proze, pripada, pritom, ratnim 90-im. *Junak našeg raštimanog doba* dijete je apokalipse, potvrdit će Šehićevi pripovjedači. On, stojeći na marginama svijeta kojemu (ne)pripada, temeljno biva određen ratom pri čemu se dva datuma u travnju 1992. godine (6. travnja kao početak opsade Sarajeva i 21. travnja kada je započeo rat u Šehićevoj Bosanskoj Krupi) ostvaruju u formi granične točke kulturnog identiteta. “Rano proljeće 1992. godine”, rekao je Šehić u kolumni za *Guardian* govoreći o ratu u Ukrajini (2022), „u kontekstu Bosne i Hercegovine smatra se početkom nove ere: od tog mjeseca vrijeme računamo mjerilom prije, za vrijeme i nakon rata.”² Istim tim mjerilom označavamo i proces kulturne identifikacije u Šehićevu narativu pa, sukladno tome, možemo govoriti identitetu prije, za vrijeme i poslije rata.

2. Kulturni identitet(i) prije – za vrijeme – poslije rata

Baš kao i Šehićev (čini se, nedovršiv) književni Tekst, likovi i pripovjedači koji nastanjuju svijet njegove proze, bez obzira na njihovu eventualnu nominaciju koja tek etimologijski upozorava da je riječ o onom odabranom iz mase kao što je slučaj kod Mustafe Husara iz *Knjige o Uni* (2011) ili, pak, imenom staje u funkciju moralno-etičke i vrijednosne karakterizacije Uviđajnog iz *Grete* (2021), nadilaze granice pojedinačnog stapajući se u jedan središnji lik iz čije perspektive sagledavamo svijet koji ga okružuje. Taj lik se u Šehićevu djelu ostvaruje kao politički, ideološki, socijalni i kulturni marginalac čiji je kultur-

² Prev. Azra Ičanović

ni identitet zasnovan na subkulturnim identitarnim vrijednostima (subkulturi rock'n'rolla). I to je, možemo reći, jedina (opet, relativno) stabilna točka njegova kulturno-identitetskog (samo)određenja. Međutim, marginalna pozicija Šehićeva središnjeg lika ne podrazumijeva i njegovu (potpunu) socio-kulturnu isključenost. On, istovremeno, i pripada i ne pripada. On je, ujedno, i unutar i izvan kulture. Na granici. Slijedom te jedinstvene (unutar-/izvankulturne) pozicije, Šehićev središnji lik se, dakle, istovremeno identificira i kao dio kulture, ali i kao njen kulturno-identitetski *drugi*. Kao takav, on gradi kompleksan sustav kulturno-identitetskih predodžbi unutar kojega prema kulturama čiji je (formalni) dio istovremeno uspostavlja i autopredodžbe i heteropredodžbe, pozicionirajući se, tako, na margine ratom razorenih ili, pak, konstruiranih identiteta. U tom smislu, čitalačkom auditoriju predočava se, isto tako jedinstven (unutar-/izvankulturni), uvid u povijesni proces kulturnih identifikacija u (po)ratnoj Bosni i Hercegovini, obilježen konstantnim procesom kulturno-identitetskog redefiniranja unutar kojega se, kroz refleksivnu reprezentaciju pojavne stvarnosti, odvija i transformacija odnosa prema domovini čime se konstantnom procesu narativne rekonfiguracije podvrgava i Šehićev koncept patriotizma.

Temeljno determiniran kulturnim traumama 90-ih, kulturni identitet Šehićeva središnjeg lika zaista se određuje mjerilom *prije – za vrijeme – poslije rata* pri čemu uočavamo četiri dimenzije/faze njegova definiranja: bosansko-hercegovačka inačica jugoidentiteta, bošnjački identitet, kulturno-identitetska neodređenost i (transnacionalni) *bosanski* kulturni identitet.

Prva faza kulturne identifikacije Šehićeva središnjeg lika i, posredno, većine drugih likova njegova djela, u znaku je narativnog potvrđivanja bosansko-hercegovačke inačice jugoidentiteta koja, proizišla iz života u (naoko idiličnom) okruženju bivše Jugoslavije, biva utemeljena na vrijednosnom sustavu komunističke ideologije, idealizaciji socijalističkog režima te ideji bratstva i jedinstva kao osnove jugoslavenske nadnacionalnosti. (Sve)opća adoracija jugoslavenskog režima i uvjerenost u neprikosновенost njegova kulturno-identitetskog sustava iz kojega izrasta (naoko stabilna) konstrukcija jugoslavenskog kulturnog identiteta, onemogućit će, međutim, njegovo realno percipiranje koje bi ukazalo na njegove negativnosti. Sukladno tome, nju prati slijepi patriotizam koji se, postojan u svojoj nekritičnosti, ostvaruje kroz sveopću idealizaciju sustava znanja i vrijednosti, političko-ideološkog usmjerenja i, naravno, idealizaciju (gotovo i sakralizaciju) *oca nacije*, Josipa Broza

Tita. U tom smislu, bosanska inačica jugoidentiteta proizlazi iz njena sučeljanja s (još uvijek neodređenim) identitetom ratnog prezenta. Jugoslavenski kulturni identitet osvještava se, dakle, kroz prizmu njegove dezintegracije, tj. kroz proces uspostavljanja kulturno-identitetske različitosti spram onoga što on (sada) nije.

Ubačen u vrtlog ratne apokalipse, središnji lik Šehićeve proze, iako uvijek iznova inicira sjećanja na mirnodopski život u bivšoj Jugoslaviji pri čemu se stvara privid jugonostalgije, podvrgava se fundamentalnom redefiniranju kulturnog identiteta koji se odvija unutar okvira kritičko-konstruktivnog patriotizma. U postupnom procesu revalorizacije, dezideologizacije i osvještavanja prividnosti jugoslavenske idile, njenog kulturno-vrijednosnog, političko-ideološkog i državno-upravnog sistema, kulta ličnosti Josipa Broza Tita i, napose, jugoslavenskog kulturnog identiteta kod Šehićevih pripovjedača pojavljuje se, kako kaže Mustafa Husar, „gađenje prema svim floskulama na kojima je počivala bivša država” (Šehić 2013: 9), a, samim time, i prema bosanskoj inačici jugoidentiteta koja se, percipirana kao prividna i izmišljena konstrukcija, podvrgava propitivanju, redefiniranju i, na koncu, dekonstrukciji.

Početnu etapu dekonstrukcije jugoslavenskog kulturnog identiteta pratit će, jednim dijelom, izuzetno labavi slijepi patriotizam utemeljen na lojalnosti, tj. implicitnoj toleranciji bosanskohercegovačkog ratnog državno-upravnog i vojnog autoriteta. „Za tu zemlju borili smo se idealistički, s najboljom namjerom tolerantnog života u perspektivi” (Šehić 2021: 84), reći će Šehić u *Greti* (2021: 84), ukazujući na spremnost pripadnika ARBiH da život daju za slobodnu Bosnu i Hercegovinu u kojoj će, i dalje, postojati mogućnost suživota. Šehićev pripovjedač, naime, itekako je svjestan svoje etničke (bošnjačke) pripadnosti. U skladu s tim, njegov kulturni identitet narativno se konstruira i definira slijedom kulturno-identitetskog suprotstavljanja s onim koji se percipira i reprezentira ne samo kao kulturno-identitetski *Drugi* već i kao dehumanizirani (ponekad i demonizirani) *Neprijatelj*, „sluzavi opnokrilaš sa rogovima i svinjskim papcima” (Šehić 2013: 12). Konstruirajući, naime, autopredodžbe o egzistencijalnoj i kulturno-identitetskoj ugroženosti naroda „kojem je devedesetih godina bila namijenjena sudbina Jevreja u Trećem rajhu” (Šehić 2013: 141), ali i heteropredodžbe o moralno-etičkom sunovratu zločin(a)ca sa suprotne strane koje pripovjedač imenuje i označava *autonomašima* i *četnicima*, Šehić će ukazati na povijesnu *potrebu* buđenja (etno-)nacionalne svijesti i reafirmacije etničke kategorije identiteta koja, doduše kratkotrajno, postaje

ključnim segmentom kulturne identifikacije njegovih junaka. Međutim, tematizirajući ratna zbivanja na prostoru Okruga Bihać, ključno determinirana ne samo srpskom agresijom već i unutaretničkim sukobom te prostornim izmještanjem, Šehić će ukazati kako se i unutar bošnjačko-muslimanske etno-kulturne sekvence konstruirala i definirala kategorija *Drugosti*. Dok će se, s jedne strane, kategorija unutarnje *Drugosti* konstruirati i definirati kroz ratno i kulturno-identitetsko suprotstavljanje s antagonističkim (nerijetko karikiranim) likovima Abdićevih autonomaša koji se heteropredodžbeno definiraju kao izdajice svoga (na)roda, s druge strane, ona će se uspostaviti kroz narativno uobličene iskustva progona i unutrašnjeg egzila. „Divno je biti izbjeglica/To znači da si građanin petnaestog reda”, ironično će izjaviti Šehićev pripovjedač (2004: 14), prisjećajući se riječi izbjegličkih domaćina: „Kud vas nisu sve pobili!/Što se niste borili?/Kukavice! (14). U kulturnom prostoru izbjeglištva konstruirale su se, ukazuje Šehić, autopredodžbe izbjeglica o vlastitoj ugroženosti i minornosti, ali i autopredodžbe o kulturno-identitetskoj superiornosti te heteropredodžbe o nižoj vrijednosti i kukavičluku bosanskokrupskih izbjeglica na osnovu kojih se *autohtono* stanovništvo (samo)identificira kao nemjerljivo bolje u odnosu na *pridošlice*. Šehićev pripovjedač, dakle, vlastitu poziciju *Drugosti* osvještava ne samo u odnosu prema agresorskim snagama već i u odnosu prema pripadnicima (formalno) vlastitog kolektiva čime ukazuje na nemogućnost kulturno-identitetske homogenizacije. Dekonstruirajući ideju o jedinstvenosti (bošnjačkog) etnikuma, Šehić će desemantizirati bosanskohercegovačke koncept(e) (etno-)nacionalnog identiteta koji, iako osviješten, ne postaje niti temeljnim, niti dovoljno čvrstim uporištem kulturne identifikacije njegovih pripovjedača i(li) likova.

Nemogućnost pronalaska čvrstog (etničkog, religijskog, socijalnog i sl.) uporišta kulturnog identiteta rezultat će kulturno-identitetskom neodređenošću središnjeg lika Šehićeve proze. Kao socio-kulturni marginalac, on se ostvaruje kroz subkulturne identitarne vrijednosti pri čemu se već spomenutoj subkulturi rock'n'rolla pridružuje svojevrsna *subkultura ratnika*, konstruirana i definirana unutar okvira sveopće dehumanizacije čovjeka koji nosi direktno iskustvo fronta. To će, nužno, rezultirati propitivanjem svrhe ratovanja, ideje religije kao ključne točke (etno-)nacionalnih identifikacije, ideje nacije i, napose, ideje patriotizma. „Postojao je neko vrijeme patriotizam u meni“ reći će Šehićev pripovjedač (Šehić 2004: 89). Međutim, apokalipsa rata obesmisliće njegovo postojanje jer “dok lepršaju ispeglane zastave. Sijaju uglancani činovi.

Tik-takaju srca kao mehanički satovi.” (Šehić 2004: 29). U borbi za opstanak, dehumanizirano *topovsko meso* ne pronalazi prostor za pohranu (nacionalnih) emocija. U tom smislu, Šehić će, suprotstavljajući se (etno-)nacionalistički oktroiranoj interpretaciji povijesti i njenoj herojskoj paradigmi proistekloj iz usmeno-epske tradicije i linije folklornog (epski kodiranog) romantizma (Kazaz 2004), dekonstruirati političko-ideološki intonirane autopredodžbe o herojstvu i snazi ARBiH, stavljajući u prvi plan egzistencijalnu, psihološku, moralno-etičku, ali i kulturno-identitetsku dramu pojedin(a)ca suočenih s užasom rata.

Kroz dekonstrukciju imagotipskih predodžbi, Šehićeva proza redefinirat će i repozicionirati, dakle, i koncept(e) etničkog identiteta pri čemu ona otvara prostor za narativnu re/konstrukciju i re/definiranje *bosanskog* kulturnog identiteta utemeljenog na kulturno-identitetskoj polimorfности i integralnosti. Naime, iako zaista ne može shvatiti moralni sunovrat zločinaca, Šehićev pripovjedač ustupa pred bosanskohercegovačkim kulturno-identitetskim polarizacijama i etno-konfesionalnim generalizacijama. Dekonstruirajući heteropredodžbe o neprijateljskom (demonski koncipiranom) *Drugom*, njegov pripovjedač biva oslobođen bilo kakvog oblika nacionalizma, fašizma ili šovinizma. Naročito evidentnim to postaje u trenucima direktnog susreta sukobljenih strana, npr., kada Šehićevi protagonisti i antagonisti po razmjeni robe ili zatvorenika zapale cigaretu ili kada pripadnici pripovjedačeve čete sahranjuju poginulog Srbina što, u ratnim okolnostima, postaje posljednjim činom očuvanja ljudskog dostojanstva. Humanizirajući dehumaniziranog neprijatelja i osvješćujući sveopću (multietničku) destruktivnost rata, Šehić procesu dekonstrukcije podvrgava kulturno-identitetsku opoziciju *Mi-Oni* koja iščezava pred stvarnošću ratnog užasa. U odnosu s onim koji se percipira(o) kao kulturno-identitetski *Drugi*, dolazi, dakle, ne samo do dekonstrukcije imagotipskih predodžbi već i do osvješćivanja kolektivnog (multietničkog) iskustva trauma s kraja 80-ih i početka 90-ih godina XX. st. koje svoje refleksije pronalaze i u bosanskohercegovačkom prezentu. „Morala je na drugoj strani postojati jedna porodica slična našoj. Sa istim ili sličnim sudbinama izbjeglištva i tog nekog čudnog života ispod atmosfere koja nas je pritiskala nekom drugom silom Zemljine teže” reći će Uviđajni (Šehić 2021: 92), pomirujući, pritom, u zajedničkom iskustvu i sudbini, dvije suprotstavljene strane i potvrđujući postojanost *bosanskog* kulturnog identiteta u njegovoj kompozitnoj integralnosti. Šehić, tako, ponovo zadire (i ostaje) u sferi konstruktivno-kritičkog patriotizma čiji je osnovni cilj

osnaživanje i sklapanje ranjene i raskomadane bosanskohercegovačke duše. Ostvarujući se primarno u sferi lokalpatriotizma koji dominira i manipulira svim vremenskim dimenzijama njegove proze, prostor izlječenja on pronalazi u Uni i njenim obalama i, generalno, u Bosanskoj Krupi, simbolu rušenja, ali i obnove jedinstvenog i integralnog identiteta Bosne i Hercegovine unutar kojeg (jedino!) unutarnji rat(ovi) uvjetuju intra-/interkulturene distinkcije:

„Mi nismo milenijalsi, i nikad nam nije bilo dosadno. Mi smo djeca apokaliptike. Entropije koja nastaje nakon propasti građanskog društva s uhodanim normama. Ono što su junaci Alexa Garlanda tražili u Ždralu mi smo našli u svojim ranim dvadesetim, a da nismo morali preći kućni prag. Mi smo pregažena generacija.” (Šehić 2018: 18)

Unutarnji rat(ovi) Šehićevih pripovjedača i(li) likova (p)ostaju, dakle, njihovom temeljnom identitetskom odrednicom potvrđujući, pritom, da iskustvo bosanskohercegovačke povijesti (primarno rata kao njezina ključnog momenta) zadržava autoritativnu poziciju u odnosu na bilo koje druge segmente (kulturne) identifikacije.

3. Zaključak

Književni opus Faruka Šehića, ostvaren kao literarno svjedočanstvo o užasima (unutarnjeg i vanjskog) rata i njegovih refleksija u bosanskohercegovačkom prezentu, reprezentira kontinuiran proces kulturno-identitetskog redefiniranja i konstantnih oscilacija između slijepog i kritičkog patriotizma nad kojima, u svim reprezentiranim dimenzijama vremena, dominira i manipulira lokalni patriotizam. Suprotstavljajući se (etno)nacionalističkim interpretacijama bosanskohercegovačke pojavnosti od 90-ih godina naovamo, Šehić, narativno ispisujući i određujući kulturnu identifikaciju na tlu Bosne i Hercegovine u mjerilu *prije – za vrijeme – poslije rata*, ukazuje na četiri dimenzije bosanskohercegovačkog kulturnog identiteta na kraju XX. st., podvrgavajući ih, pritom, kontinuiranom propitivanju, osporavanju i(li) potvrđivanju. U tom smislu, a slijedom osvješćivanja povijesti i istovjetnosti traume rata u kojoj se sjedinjuju bosanskohercegovačke mikrokulturne zajednice, Šehić će potvrditi jedinstvenost i integralnost kulturnog identiteta Bosne i Hercegovine koji se, usprkos svim opstrukcijama, ostvaruje kao (jedina!) kulturno-identitetska konstanta u vrtlogu bosanskohercegovačke povijesti.

LITERATURA

- ASSMANN, Jan. 2005. *Kulturno pamćenje: pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*. Vrijeme. Zenica.
- DŽAFIĆ, Šeherzada. 2023. *Kulturna identitologija: Bosanskohercegovački intrakulturni i interkulturni identitet(i)*. Pedagoški fakultet Univerziteta u Bihaću. Bihać.
- IČANOVIĆ, Azra. 2022. "Bosanskohercegovačka književnost kao prostor dekonstrukcije kulturnog identiteta". *SaZnanje* 3. 206 – 214.
- KAZAZ, Enver. 2004. "Prizori uhodanog užasa". *Sarajevske sveske* 5. 137 – 167.
- MATANOVIĆ, Julijana. 2004. "Od prvog zapisa do 'povratka u normalu'". *Sarajevske sveske* 5. 93 – 125.
- MERDAN, Dina. 2020. "Crtice iz života generacije pregaženih. Antiherojski diskurs u prozi Faruka Šehića". *Sarajevski filološki susreti: zbornik radova* 5/2 229 – 241.
- Patriotizam. 2021. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=47027>. (pristupljeno 13. prosinca 2023.).
- RALJEVIĆ, Selma. 2014. "Čitanje rata u Knjizi o Uni Faruka Šehića". *Sarajevske sveske* 45 – 46. 375 – 385.
- SCHATZ, Robert T.; STAUB, Ervin; LAVINE, Howard. 1999. "On the Varieties of National Attachment: Blind Versus Constructive Patriotism". *Political Psychology* 20(1). 151 – 174.
- ŠEHIĆ, Faruk. *I had to fight for Bosnia. That's how I know Ukrainians can win, and they will rebuild*. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2022/oct/25/bosnia-ukraine-europe-peace-russia-war> (pristupljeno 07. studenog 2023.).

***HISTORICAL REALITY AS A FACTOR OF NARRATIVE
RE/DEFINITION OF BOSNIAN (MULTI)CULTURAL
IDENTITY IN PROSE OF FARUK ŠEHIĆ***

Abstract

*Observing cultural identity as a spatio-temporally determined, unstable and changing category and starting from the hypothesis that the historical reality of Bosnia and Herzegovina conditioned the development of Bosnian literature, determining it, in all its segments, primarily on the plan of social and cultural-identity profiling of heroes and establishing relations between them, the paper problematizes the role and significance of contemporary history of Bosnia and Herzegovina in the process of narrative re/definition of Bosnian (multi) cultural identity and the concept of (local) patriotism in Faruk Šehić's prose. In the context of cultural research on identity issues based on imagology, the work examines the (key) determinants of the narrative cultural identification of Šehić's (anti)heroes in books *Under Pressure*, *Quiet Flows the Una* and *Clockwork Stories and Greta*, which also find their manifestations in Šehić's concept of homeland. The paper concludes that the apparent reality of (pre-) war events and post-war transition represented in these works conditioned the process of narrative cultural identification of Šehić's heroes, which is realized through four stages: deconstruction of the previous (Yugoslav) cultural identity, ethnicization of cultural identity, cultural-identity indeterminacy and, in particular, re/defining the concept of multicultural identity of Bosnia and Herzegovina based on the common experience of history and intracultural interactions within the habitus of Bosnian culture. By analyzing the process of (narrative) cultural identification on the territory of Bosnia, the work contributes to the understanding of the complexity of the Bosnian (multi)cultural identity in its composite integrity.*

KEYWORDS: *identity, identification, multiculturalism, culture, patriotism*